

ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСЬКИХ СУДІВ У КОНТЕКСТІ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ РАДЯНСЬКОЇ ПРАВООХОРОННОЇ СИСТЕМИ ДОБИ “ВІДЛИГИ”

Стаття присвячена аналізу роботи добровільних народних формувань з підтримання правопорядку. Їхня діяльність була започаткована в добу “відлиги”. Основна увага приділена показу чинників, які ускладнювали цю роботу.

Ключові слова: товариський суд, лібералізація, правоохоронна система, “відлига”

Постановка проблеми

Проголосивши форсований перехід до створення нового, на думку вищого партійного керівництва країни, “комуністичного” суспільства, КПРС опинилися перед потребою наповнити проголошений курс реальним змістом. У цьому контексті було ініційовано численні, часто гарячкові починання в напрямку розвитку економіки країни. Однак із цілком об’єктивних причин, вони, незважаючи ні на які пропагандистські заклинання і найжорсткіший адміністративно-командний примус, через уже самі масштаби не могли дати швидкої віддачі.

Інша справа – сфера морально-політичного характеру. Однією із найтемніших сторін життя радянського суспільства в добу сталінського тоталітаризму була практика роботи карально-репресивної системи режиму. Серед одіозних її елементів було судочинство, яке за всією своєю спрямованістю тяжко піддавалося віянням хрущовської лібералізації. Не бажаючи йти на кроки, які могли привести до повної її ліквідації, вище партійно-радянське керівництво країни побачило певний вихід у створенні, до деякої міри, паліативної системи. Вона мала бути не пов’язаною з попередньою практикою сталінського “судочинства”, яке, попри певні спроби його лібералізації, мала органічну налаштованість на суто репресивний підхід до оцінки протиправності дій людини та характеру запобіжних чи виправних засобів. Це добре проглядалося навіть у підході до винесення вироків із дрібних правопорушень. Незважаючи на те, що в цілому ряді випадків вони не становили суттєвої загрози для суспільства чи окремих громадян, з них, як і стосовно тяжких злочинів, виносили вирок, пов’язані з позбавленням волі.

Альтернативою цій явно віджилій практиці повинні були стати товариські суди на промислових підприємствах, колгоспах та в інших трудових колективах. Основна їхня функція мала полягати у перевихованні осіб, схильних до правопорушень. Загальний осуд колег/товаришів мав також запобігти повторенню подібних дій із боку інших осіб, які могли здійснити подібні вчинки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Робота товариських судів висвітлювалася в українській літературі 1960–1970 років. Ідеться, зокрема, про доробок І. Середи, М. Магаріна [1], В. Зайчука [2], Д. Чурпіти [3], Р. Бершеди [4], О. Ільчука [5], Й. Гельфанда, М. Пасічника [6], М. Рагінського [7]. Однак, через відомі причини діяльність товариських судів у цих роботах розглянуто майже виключно з позитивного боку.

Мета

Не заперечуючи у цілому позитивних наслідків цього починання, ми хочемо звернути увагу на ті негативні аспекти в діяльності товариських судів, які залишилися поза увагою тогочасних авторів.

Виклад основного матеріалу

Недоліки у функціонуванні товариських судів, як правило, були результатом недооцінки їхньої ролі з боку місцевих партійних і профспілкових організацій, а також керівників підприємств та закладів. Отак, Подільський РК КПУ м. Києва суто формально підійшов до організації роботи товариських судів, не встановив контролю за їхнім формуванням, не аналізував зміст їхньої роботи, а обмежувався лише збором інформації народних судів про керівництво та допомогу товариським судам [8, 35].

Партійні та профспілкові комітети м. Миколаєва також мало надавати практичної допомоги товариським судам. Нерідкі були випадки, коли окремі керівники підприємств та установ

недооцінювали роль товариських судів, воліли самі скрізь і всюди накладати на порушників тільки адміністративні стягнення, не передаючи матеріалів на розгляд товариських судів.

За 1960 р. товариським судом шкіряно-взуттєвого комбінату м. Миколаєва було розглянуто лише 12 справ, тоді як адміністрація комбінату притягала до адміністративної відповідальності 94 осіб. Товариським судом чавуноливарного заводу було розглянуто 2 матеріали, а адміністрація заводу наклала на робітників 122 стягнення, зокрема й за прогули – 81, за запізнення та передчасне залишення роботи – 9, халатне ставлення до роботи – 9, порушення трудової дисципліни – 12, порушення техніки безпеки – 1. У паровозному депо протягом того ж 1960 р. адміністрацією було накладено стягнення на 132 осіб, а товариським судом розглянуто лише 22 справи. Із них за хуліганство – 4, за порушення трудової дисципліни – 3, за пияцтво – 2, за неявку на роботу – 3 [9, 137].

Про недооцінку виховної ролі товариських судів свідчить і такий факт. На комбінаті штучного волокна м. Києва за I-й квартал 1960 р. адміністративні стягнення були застосовані до 117 осіб. Однак при цьому до товариського суду адміністрацією комбінату було передано лише один матеріал [8, 36].

На Вінницькому м'ясокомбінаті протягом 1959 р. більше 80 працівників було притягнуто до адміністративної відповідальності за різні порушення трудової дисципліни та дрібні крадіжки м'ясопродуктів.

На Чортківській швейній фабриці у 1959 р. було оголошено 85 дисциплінарних стягнень за порушення трудової дисципліни та допущення появи браку на роботі, але адміністрацією підприємства не було передано жодного матеріалу на розгляд товариського суду.

Дирекція Чортківського змiшторгу, незважаючи на велику кількість дрібних недочет, завищення цін на товари, порушення трудової дисципліни, на розгляд товариського суду передавала всього 3 матеріали, обмежуючись переважно накладенням дисциплінарних стягнень [10, 192].

Та навіть при такому завантаженні не рідкими були випадки, коли товариські суди протягом довгого часу не розглядали навіть ті матеріали, що надійшли до них, що, безумовно, знижувало роль та громадський авторитет цієї інституції [8, 36].

На цілому ряді підприємств товариські суди взагалі не працювали. Так, на Керченському консервному комбінаті суд, після його обрання у листопаді 1959 р., до кінця 1960 р. не розглянув жодної справи. На одному із найбільших заводів Керчі – імені Войкова до обраного у вересні 1959 р. суду адміністрацією не було передано жодного матеріалу, хоча лише у 1959 р. на заводі було виявлено 62 порушення [10, 62].

Багато товариських судів були бездіяльними у районах та містах Хмельницької області. Окремі із них існували лише на папері. Багато з них були дуже пасивні, як-то товариські суди Чорноостравського, Полонського, Старо-Синявського, Антонінського, Шепетівського та ряду інших районів. Багато членів судів навіть не знали про своє обрання, позаяк вибори часто проходили заочно. Розповсюдженням явищем було те, що головами судів обирали голів колгоспів, сільських Рад, що на практиці вело до повного нівелювання громадських та адміністративних функцій. Приміром, у Хмельницькій області головами товариських судів були обрані голови колгоспів ім. Петровського, Городокського району, імені Богдана Хмельницького Білогорського району, голова сільської Ради с. Терлівка, Летичівського району та ін. [12, 43].

Товариським судом заводу ім. 61 Комунара м. Миколаєва та цеховими товариськими судами за 1959–1960 рр. було розглянуто наступну кількість справ [9, 121]:

	1959	1960	
1	За хуліганські вчинки	2	6
2	За порушення трудової дисципліни	18	30
3	За порушення виробничої дисципліни	5	5
4	За дрібні крадіжки	1	4
5	За неправильну поведінку в сім'ї	–	5
6	За пияцтво	2	1
	Усього	28	51

Із наведених даних видно, що хоча у 1960 р., у порівнянні з 1959 р., робота товариських судів трохи поживилася, однак вона була ще недостатньою. У 1960 р. на заводі було 16 випадків дрібних крадіжок, тоді як на товариському суді було розглянуто лише 4 випадки, а 12 випадків залишилися без належного реагування. За появу у нетверезому стані на роботі адміністрацією заводу було зроблено зауваження 41 працівнику, водночас товариським судом було розглянуто лише один матеріал за пияцтво.

Товариський суд цеху №12, навіть такого великого підприємства як завод ім. Носенка м. Миколаєва, який перебував під постійним контролем усіх партійно-радянських органів, до ЦК КПРС включно, існував лише на папері – ніякої конкретної роботи він не проводив. Протягом 1960 р. у цеху було здійснено 138 порушень трудової дисципліни, за котрі на робітників були накладені адміністративні стягнення. Жодного матеріалу до товариського суду адміністрація не передала. У 1960 р. на розгляд товариського суду цеху із загальнозаводського суду надійшло 2 матеріали, однак обидва їх суд проігнорував [9, 121].

Погано була поставлена робота товариського суду й на трикотажному комбінаті. Облік розглянутих ним справ не вівся, розглянуті матеріали часто губилися. Тому не дивно, що число порушників дисципліни на комбінаті не лише не зменшувалося, а й збільшувалося. Якщо у 1959 р. директором до дисциплінарної відповідальності було притягнуто 115 осіб, то у 1960 р. – 144 особи [9, 148].

Незадовільно працювали товариські суди і на деяких підприємствах м. Луганська. На заводі ім. Пархоменка у 1958 р. цією інституцією було розглянуто лише 2 справи, хоча прогулів того року зафіксували аж 496 [11, 60].

Із 35 підприємств, що входили до складу тресту “Свердловськвуголь”, товариські суди були створені лише на 23 підприємствах, причому із них фактично функціонував лише один – на шахті 66 м. Свердловська. Решту залишалися повністю бездіяльними [11, 28].

Приклади незадовільної роботи товариських судів свідчили про низький ступінь організаторської роботи радянських та правоохоронних органів у справі мобілізації громадськості на боротьбу із порушниками, які по суті кинули їх напризволяще. Працівники суду та прокуратури також не приділяли належної уваги роботі товариських судів, мало проводили семінарів, нарад із питань практики їхньої діяльності та обміну досвідом [10, 42]. Тому і не дивно, що рівень їхньої юридичної підготовки часто був дуже низьким. Доходило до того, що члени деяких судів не вміли складати рішення (у домоуправліннях м. Миколаєва) [9, 147].

Багато голів судів Тернопільської області не знали своїх прав та обов’язків, не були знайомі із законодавством про товариські суди, не відвідували занять, котрі проводили народні судді та прокурори, які до того ж були дуже рідкими: 1–2 на район [10, 191]. Як наслідок, товариські суди часто допускали порушення законів – накладали грошові штрафи. А товариський суд ім. Пархоменка м. Чорткова навіть виніс рішення про примусові безоплатні роботи [10, 226]. Ба більше, сільські товариські суди у Залещаському районі Тернопільської області визначали міру покарання – позбавлення свободи. Товариші-судді с. Зазулинці засудили В. Міронова до 25 днів позбавлення волі за нанесення тілесних ушкоджень своєму односельчанину [10, 246].

Деякі товариські суди накладали штрафи великих розмірів. Отак, суд у колгоспі ім. Калініна на Тернопільщині наклав штрафи на 2-х правопорушників у сумі 600 та 800 крб. А суд у сусідньому колгоспі ім. Сталіна того ж району наклав на правопорушника штраф у сумі 300 крб [10, 266].

Народні суди, прокурорські працівники хоча й надавали деяку допомогу товариським судам шляхом їхнього відвідання, надання консультацій, однак, ця допомога у своїй більшості носила спорадичний характер та не підкріплювалася організаційними заходами зі сторони правлячих партійних органів [12, 73]. Одним із недоліків у роботі товариських судів було й те, що у деяких населених пунктах командир народної дружини був одночасно й головою суду (с. Мужилова на Тернопільщині) [10, 23].

На Одеському сталепрокатному заводі ім. Дзержинського окрім 7 цехових існував ще й загальнозаводський суд. Справи до нього фактично не надходили. І він перетворювався на вищу судову інстанцію стосовно цехових товариських судів, вимагаючи від них надання звітності, погодження та дотримання інших формальних функцій [1, 9].

Загалом незадовільне керівництво товариськими судами з боку партійних та радянських органів давало знати про себе у багатьох сферах їхньої роботи. Керівники ряду партійних організацій не організовували обговорення, аналізу навіть тих директив, які надходили з ЦК КПРС. Як приклад, можна навести ставлення до закритого листа ЦК КПРС від 5 листопада 1959 р. "Про підвищення ролі громадськості у боротьбі із злочинністю та порушеннями громадського порядку". Так, у ряді первинних партійних організацій Кримської області цей лист не був обговорений протягом кількох місяців із дня його видання. Із 103 первинних партійних організацій Кіровського району м. Керчі станом на 14 січня 1960 р. не обговорили лист ЦК КПРС у 30 організаціях [10, 47].

Висновки

Викладене свідчить про те, що навіть на першому етапі розвитку руху з залучення широких верств громадськості до підтримання правопорядку поряд із певними досягненнями мала і значні недоліки. Його коріння, на нашу думку, полягало насамперед у тому, що керівництво цією потрібною роботою очолили партійно-радянські структури, уся діяльність яких, незважаючи на "відлигу" так і не позбавилися внутрішньо притаманних їй рис бюрократизму, позірності, відвертого формалізму.

Список використаної літератури

1. Середа И. Самый массовый, самый демократический / И. Середа, Н. Магарин, Ю. Червоний. – Одесса: Одесское книжное издательство, 1962. – 68 с.
2. Зайчук В. Демократичні принципи діяльності радянського суду / В. Зайчук. – К: Вид-во політичної літератури України, 1965. – 51 с.
3. Чорпіта Д.І. Народні засідателі у радянському суді / Д. Чорпіта. – К., 1962. – 28 с.
4. Бершеда Р.В. Суд радянський – суд народний / Р. Бершеда. – К., 1960. – 36 с.
5. Ільчук О. Роль громадськості в здійсненні радянського правосуддя / О. Ільчук. – К: Вид-во політичної літератури України, 1960. – 150 с.
6. Гельфанд Й. Народний суд – основна ланка радянської судової системи / Й. Гельфанд, М. Пасічник. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – 31 с.
7. Рагинский М.Ю. Воспитательная роль советского суда / М. Рагинский. – К.: ГИЮЛ, 1959. – 152 с.
8. Центральный державный архив громадських об'єднань України. – Ф. 1, оп. 24, спр. 5138. – 267 арк.
9. Там само. – Спр. 5421. – 178 арк.
10. Там само. – Спр. 5220. – 336 арк.
11. Там само. – Спр. 5046. – 217 арк.
12. Там само. – Спр. 5222. – 285 арк.

Надійшла до редакції 16.12.2011

Затверджена до друку 20.01.2012

Аннотация. *Махinya О. Деятельность товарищеских судов в контексте либерализации советской правозащитной системы периода "оттепели". Статья посвящена анализу работы добровольческих народных формирований с поддержания правопорядка. Их деятельность берет начало в период "оттепели". Основное внимание уделено освещению факторов, которые усложняли эту работу.*

Ключевые слова: *товарищеский суд, либерализация, правоохранительная система, "оттепель"*

Summary. *Makhynya O. Burlaw courts activity in the context of liberalization of the Soviet law enforcement system in the "Thaw" period. The activity of voluntary folk units for maintenance of law and order is analyzed. They started their activity in the "Thaw" period. The factors that made it difficult are considered.*

Key words: *burlaw court, liberalization, law enforcement system, "thaw"*